

Засечкі часу на кнігах

Выданні, што сталі бібліяграфічнай каштоўнасцю

У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі захоўваецца шмат кніг з экслібрысамі, аўтографамі, дароўнымі надпісамі, пячаткамі, штампамі, паметамі. Як аб'ект культурнай спадчыны, яны цікавыя і значныя не толькі для бібліятэчнай гісторыі, а культуры ўвогуле. Кожная з іх мае сваю гісторыю, зберагае ўспамін пра мінулае, адкрывае невядомае.

Аўтограф як каштоўнасць

Найбольшую колькасць аўтографу (60) складаюць надпісы на выданнях канца XIX – першай паловы XX стагоддзя, якія прадстаўлены ў электронным рэсурсе «Французскія аўтографы ў фондзе Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі». Тут уласнаручныя подпісы вядомых палітычных дзеячаў, прадстаўнікоў рускай эміграцыі, пісьменнікаў, паэтаў, мастакоў, кампазітараў – Жоржа Сіменона, Поля Валеры, Марыны Цвятаевай, Івана Буніна, Андрэя Дзяменцьева, мастакоў Васіля Кандзінскага, Міхаіла Шамякіна, Нікаса Сафронава, кампазітараў Мікіты Багаслоўскага, Дэвірэ Магнуса, Жана Філіпа Рамо і інш. Значную колькасць складаюць кнігі з дароўнымі надпісамі. А сярод асоб, якім яны адрасаваны, таксама ёсць вядомыя людзі. Напрыклад, Іван Пятровіч Карнілаў – дзяржаўны дзеяч, правадзейны стацкі саветнік, заснавальнік аддзялення геаграфічнага таварыства ў Вільні, збіральнік старажытных славянскіх кніг і рукапісаў. Свае выданні яму дарылі гісторыкі М. Каяловіч, М. Доўнар-Запольскі, М. Загоскін, Д. Цвятаеў, філолагі Я. Грот, А. Будзіловіч – усяго ў фондзе захоўваецца звыш трох дзясяткаў дасланных яму кніг.

Свая цікавая гісторыя ў кнігі «Путешествие ея императорского величества в полуденный край России, предприемлемое в 1787 году». Належала праўнуку «полудержавного властелина» А.Д. Мен-

шыкава – А.С. Меншыкаву, які зрабіў на адвароце форзаца чорнымі чарніламі надпіс: «Ис книг была князь Александр Сергеевича Меньшикова. Подарена...» (далей – неразборліва). Надрукавана яна ў 1786 годзе без называння аўтара, якім, верагодна, быў вучоны-натураліст Карл Іванавіч Габліц. За год да падарожжа такую кнігу атрымалі ўсе, хто суправаджаў імператрыцу, – усяго тры тысячы чалавек. Шлях падарожнікаў пралягаў таксама па беларускіх землях – Мсціслаў, Крычаў, Прапойск, Чэрыкаў, Чачэрск. Пра кожны з населеных пунктаў зроблены запісы – колькасць жыхароў, дамоў, заможнасць купцоў, кірмашы і інш. Падарожжа ажыццяўлялася і па вадзе на судах, пабудаваных з беларускага лесу крычаўскімі прыгоннымі Пацёмкіна, аснашчаных канатамі, ветразямі, зробленымі на крычаўскіх мануфактурах.

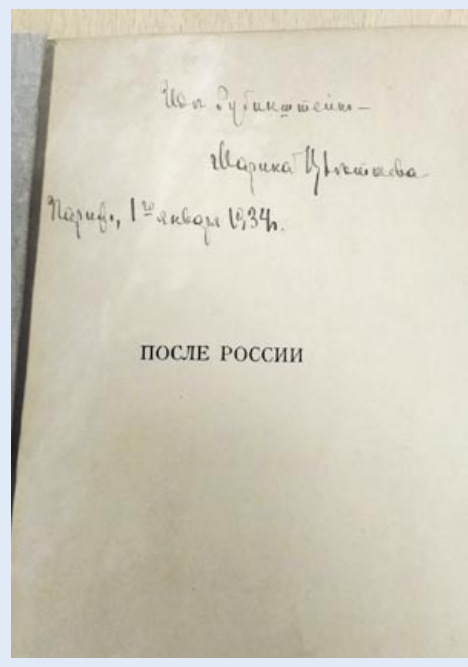
Экслібрысы Ротшыльда і дароўныя надпісы класікаў

Сапраўднымі музейнымі экспанатамі з'яўляюцца гербавыя экслібрысы. Яны былі абавязковай прыналежнасцю магнацкай бібліятэкі, ім надавалася такое ж значэнне, як і радавому гербу. У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі захоўваецца шэраг кніг з гербавымі экслібрысамі магнатаў, знаці. Суперэкслібрыс прадстаўнікоў нясвіжскай лініі Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej прысутнічае на працах польскага гісторыка і царкоўнага дзеяча Марціна Кромера «Martini Cromer

de origine et rebus Polonorum libri XXX» (Базель, 1568), «Martina Kromera Biskupa Warmińskiego o sprawach, dziejach, u wszystkich inszych potocznościach Koronnych Polskich ksiąg XXX» (Кракаў, 1611), польскага пісьменніка і гісторыка, ураджэнца Беларусі Шымана Старавольскага, адна з іх – «Sarmatiae bellatores» (1631) і іншых выданнях. Не можа не зацікавіць кніга «Сочинения Державина» (1845), на якой шэраг уладальніцкіх прыкмет імператара Аляксандра III – пячатка на тытульным лісце: «Собственная печать Его Императ. Велич. библиотека Аничковского дворца», на карашку пераплёта – суперэкслібрыс «А. А.», пячатка на авантытуле з ініцыяламі імператара. Нельга абысці ўвагай інкунабулу «De animalibus / Aristotelis...», якая мае амаль 550-гадовую гісторыю. Была выдадзена ў Венецыі ў 1476 годзе, у XVIII стагоддзі апраўлена ў чырвоны саф’ян. На адвароце яе верхняга вечка – геральдычны экслібрыс «Bibliothèque du Baronon James de Rothschild», на спінцы – вензель з каронай. Увогуле ў фондзе ёсць звыш трох дзясяткаў выданняў з экслібрысамі барона Джэймса Ротшыльда.

Найвялікшую гісторыка-культурную значнасць маюць аўтографы, экслібрысы, надпісы прадстаўнікоў беларускай навукі, культуры, мастацтва, літаратуры. Перш за ўсё – класікаў нацыянальнай літаратуры Я. Коласа і Я. Купалы. Натуральна, асноўнымі трымальнікамі іх аўтографу з’яўляюцца літаратурныя музеі. У Нацыянальнай бібліятэцы маецца толькі адно выданне з аўтографам Я. Коласа – «Выбраныя творы» (Вільня, 1927) і некалькі кніг з дароўнымі надпісамі. Сярод іх паэма «Рыбакова хата» (Мінск, 1947), надпісаная ўкраінскаму паэту і пісьменніку Платону Варанько: «Дорогому Платону Никитовичу Воронько Якуб Колас. 22. VI. 1949». На жаль, аўтографу Янкі Купалы ў бібліятэцы няма, а вось два пачкі рукапісаў, якія паэт перадаў на захаванне Юліі Іосіфаўне Бібіла (у 1922–1937 гадах загадвала беларускім аддзелам), пэўны час знаходзіліся ў бібліятэцы. Вядома, што ў 1930-я гады да рукапісаў звяртаўся супрацоўнік АН БССР

Сярод кніг з аўтографамі ёсць зборнік вершаў Марыны Цвятаевай «После России, 1922–1925» з дароўным надпісам «Иде Рубинштейн – Марина Цветаева. Париж, 1-го января 1934 г.». На вокладцы – імёны дзвюх вялікіх жанчын: адна з кагорты паэтаў Сярэбранага веку, другая – балерына, талент якой захапляў тэатралаў Расіі і Еўропы. Увогуле гэты зборнік – бібліяграфічная каштоўнасць: апошняя прыжыццёвае, першае пасля ад’езду Цвятаевай з Масквы і адзінае за ўвесь перыяд эміграцыі паэтэсы выданне.

М.В. Мачульскі. У час акупацыі гітлераўцы вывезлі 40 тысяч тамоў кніг на беларускай мове і літаратуры, якая тычылася Беларусі. Сярод вывезенага былі старадрукі, кнігі Ф. Скарыны (7), першае выданне Статута ВКЛ, а таксама рукапісы Я. Купалы, далейшы лёс якіх не прасочваецца.

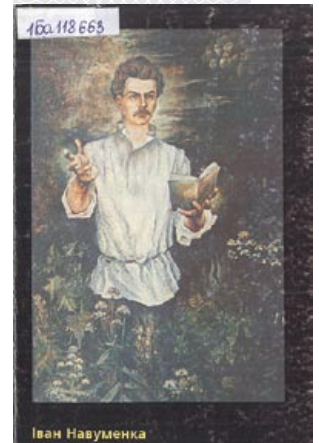
У навуковым асяроддзі вялікай пашанай карыстаўся ўраджэнец Гродзеншчыны, філолаг, этнограф, фалькларыст, акадэмік Расійскай акадэміі навук Яўхім Фёдаравіч Карскі. У багатай навуковай спадчыне вучонага, якую складаюць звыш 700 работ, самай значнай стала фундаментальная праца «Беларусы» – «энцыкла-

педыя беларусазнаўства». Выданне яе доўжылася з 1903 па 1922 год, было распачата ў Варшаве, дзе Я.Ф. Карскі выкладаў рускую і царкоўнаславянскую мовы ў Варшаўскім універсітэце з 1905 па 1910 год, быў яго рэктарам. «Беларусы» шматразова перавыдаваліся, апошні раз у 2012 годзе. Выданнем «Академик Е.Ф. Карский. Биография» ў 2 тамах у 2019 было адзначана 160-годдзе з дня нараджэння вучонага. У фондзе НББ захоўваецца 35 друкаваных прац Я.Ф. Карскага, якія выдаваліся ў Вільні, Берліне, Варшаве, Петраградзе, Маскве, Мінску, Гродне. Я.Ф. Карскаму дасылалі свае працы гісторыкі, літаратуразнаўцы, славісты, фалькларысты. З дароўнымі надпісамі «Уважаемому Евфимию Карскому от автора» ў фондзе Нацыянальнай бібліятэкі ў калекцыі «Бібліятэка Я.Ф. Карскага» захоўваецца восем работ філолага, прафесара, член-карэспандэнта Санкт-Пецярбургскай акадэміі навук М.Г. Халанскага. «Любезнейшему», «многочажаемому» Я.Ф. Карскаму падпісаў пяць прац філолаг І.М.Беларусаў, столькі ж філосаф Я.А. Баброў і гісторык Л.М. Беркут. Сярод дарыльшчыкаў ёсць і імя вядомага расійскага філолага, гісторыка, акадэміка Якава Карлавіча Грота. Ёсць надпісы, што сведчаць аб сувязях выдатных вучоных Я.Ф. Карскага і У.І. Пічэты. Асабліва цеснымі яны сталі ў гады, калі Я.Ф. Карскі працаваў у Мінску, узначальваў камісію па стварэнні Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, першым рэктарам якога стаў У.І. Пічэта. Уладзіміру Іванавічу таксама адрасаваны шэраг дароўных надпісаў пераважна ад гісторыкаў. На тытульным лісце «Кароткага нарыса гісторыі Беларусі: лекцыі, чытання на курсах лектараў беларусазнаўства» (1921) У.М. Ігнатоўскага тэкст: «На добры ўспамінак глыбока паважанаму праф. рэктару Бел. Дзярж. Універсітэту У.І. Пічэта. С пашанаю – аўтар 1922.19.11.». Удзячнасць У.І. Пічэту выказаў у надпісе на працы «З беларускага пісьменства XVII ст.: творы Цыпрыяна Камунякі «Ліст да Абуховіча» і «Прамова Мялешкі» (1927) Д.І. Даўгяля: «Высокапаважанаму У.І. Пічэта, дзякуючы падтрыманню

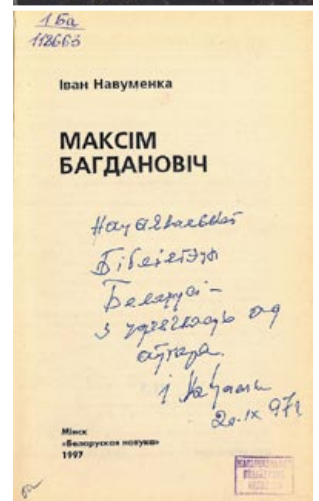
якога гэтая праца надрукавана, у падзяку ад аўтара З. Даўгяля. 28/. 1928.» Аўтограф самога акадэміка захаваўся на яго кнігах «Гаспадарскія (вялікакняскія) двары ў заходніх валасцях Беларусі пасля рэформы Жыгамонта-Аўгуста» (1927), «Краткое пособие по русской истории» В.В. Ключэўскага (1899). У.І. Пічэту адрасаваў таксама надпіс першы дырэктар Нацыянальнай бібліятэкі І.Б. Сіманюўскі, які ўзначальваў яе з 1922 па 1937 і з 1943 па 1961 год: «Старшыні Рады, нязменаму прыяцелю Бел. Дзярж. б-кі праф. У.І. Пічэце» – на кнізе «Die Wissruthenische Staatsbibliothek» (1928).

На кніжцы Язэпа Драздовіча «Нябесныя бегі» (Вільня, 1931) выяўлены вельмі цікавыя надпісы. Выдатны беларускі мастак праявіў сябе таксама як этнограф, археолаг і астраном. Калекцыя яго археалагічных артэфактаў, сабраных на Наваградскім замчышчы, знаходзілася ў Беларускаму музеі імя Івана Луцкевіча ў Вільні, адкуль пасля вайны паступіла ў Мінск і сёння захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным музеі Беларусі. На вокладцы кніжкі «Нябесныя бегі» два надпісы: першы – «Працу маю гэту, – ахвярна працуючым дзеля навук – на добрае карыстаньне, а бацьком маім, – Нарцызу, што пры жыцці сваім любіў гутаркі а планэтах і матцы Юзэфе, ад каторай ні раз даводзілася чуць: „Вучыся і пазнай Нябесныя бегі“, – на сьветлую памятку ім заахвяроўваю. Аўтар.», другі – «Дар аўтара для Карпарацыі «Скарынія». (роспіс). <Вільня> 13.11 <1931>. Надпіс цікавы тым, што прыадкрывае старонку гісторыі студэнцкага таварыства «Скарынія», якое было створана ў 1929 годзе нашымі землякамі, студэнтамі Віленскага ўніверсітэта, з 1934 года мела назву «Беларускае студэнцкае таварыства імя Ф. Скарыны». На вокладцы кніжкі і на яе апошняй старонцы адціснута пячатка з тэкстам: «Беларуская студэнцкая корпарацыя Skorinia».

У фондзе бібліятэкі шмат выданняў з уладальніцкімі надпісамі, вывучэнне якіх падштурхоўвае да гісторыка-краязнаўчага пошуку, што, у сваю чаргу, дапамагае адкрыць невядомыя ра-

Іван Навуменка

▲ У фондзе ёсць шмат кніг з аўтографамі пісьменнікаў, дароўнымі надпісамі, адрасаванымі супрацоўнікам бібліятэкі і яе чытачам

▲ Спраўднымі музейнымі экспанатамі з'яўляюцца гербавыя эксплібрысы. На фота – суперэксплібрыс прадстаўнікоў нясвіжскай лініі – Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej

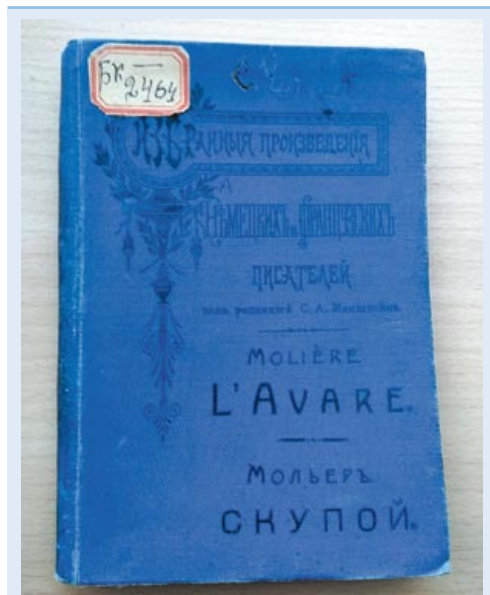
ней старонкі гісторыі сядзіб, палацаў, кніжных збораў і калекцый. У фондзе ёсць выданні з уладальніцкімі надпісамі прадстаўнікоў роду Слізняў. Гэта шляхецкі род, які генеалагічна звязаны з такімі прозвішчамі, як Бутурліны, Пушкіны, Мусіны-Пушкіны. З гэтага роду паходзіць таксама знакаміты скульптар Рафал Слізень, аўтар медальёнаў Т. Зана, Э. Адынца, Я. Чачота, бюста А. Міцкевіча і інш. Усе прадстаўнікі роду Слізняў збіралі бібліятэкі. Самая вялікая – 7-тысячны кнігазбор быў у Юзафа Слізеня ў Мсціжах (Барысаўшчына) і 5-тысячны ў Дзявяткавічах (Слонімшчына). У зборах былі амстэрдамскія, рымскія, базельскія выданні XVII і XVIII стагоддзяў, паліграфічны шэдэўр эпохі Рэнесанса – Радзівілаўская Біблія. У фондах НББ захоўваюцца ўспаміны Аляксандра Паўлавіча Слізеня, якія яго ўнук Ста-

фан Ян Слізень перапісаў у свой Silva regum, і некалькі кніг з уладальніцкімі меткамі. Надпіс «Z Książ Rafala Slizienia Instygatora W^o = X^o = Litto» прысутнічае на форзацы тома «Lexykon geograficzny...» (Вільня, 1766) І. Карпінскага. На віленскім выданні падручніка польскага гісторыка, географа і педагога Караля Вырвіча «Geografia powszechna czasów terazniejszych...» (1768) пакінуты два запісы: на верхнім форзацы – «[Z książ] Rafala Slizienia [In]stygatora W=xtta Litto», на адвароце тытульнага ліста – «Rafala Slizienia Instygatora: wxtta w Grodnie... 3 Jnij 1782. Noptu w Zole (?) Szesc». Ёсць таксама запіс Рафала Слізеня на кнізе французскага інжынера, заснавальніка фартыфікацыі Себасцьяна Вобана «Кніга аб атацы і абароне крэпасцей» (1744). Адзнакі ўладальнікаў з роду Слізняў – пячатка Соф'і Слізень «Possessorka tey Xiążzki Zofia Slizniova» і запіс «Exlibris Stefani Slizien» ёсць на кнізе «Rosarium et Officium Beatae Mariae Virginis aliaegue Variae Devotiones Combinatae in Honorem SSmae Trinitatis Augustissimae Reginae Caelo in Cultum» / [Grav. A./ Tarasewicz]/ – [Wilno? 1678 (Druk. Akad.)].

Каб мелі шчасце лётаць

Аб прэстыжы бібліятэкі, яе ролі ў жыцці грамадства і асобы, павазе да бібліятэкараў сведчаць аўтографы, дароўныя надпісы, адрасаваныя Нацыянальнай бібліятэцы, яе супрацоўнікам і чытачам. Напрыклад, Іван Мележ на дзвюх сваіх кнігах – «Што ён за чалавек» (1961) і «Pe directia Minsk» (1958) (румынскае выданне «Мінскі напрамак»), напісаў: «Слаўнай бібліятэцы імя Леніна ад чытача – Іван Мележ. 19.9.62 г. Мінск», «Бібліятэцы імя Леніна, яе супрацоўнікам – даўнім і добрым маім знаёмым – Іван Мележ. 19.9.1962 г. Мінск» адпаведна.

Аўтографам Васіля Быкава адзначаны тытул кнігі «Знак бяды» (1984), дароўным надпісам Аляксею Афанасьевічу Баршчу выданне «Трэтья ракета; Сотников; Обелиск; Дожить до рассвета; Его батальон» (1986). Два надпісы Рыгора Барадуліна Уладзіміру Мехаву захоўваюць зборнікі

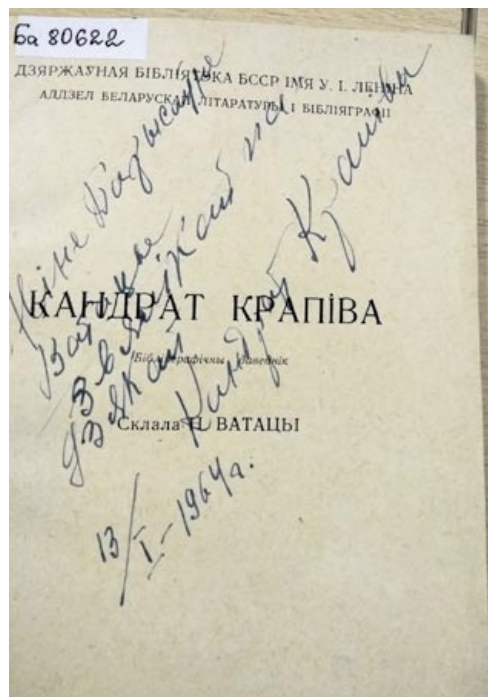
Гісторыю кнігі Ж.Б. Мальера «Скупой: текст с введением, примечаниями и словарем» (1906) з сямейнай бібліятэкі Карскіх раскрывае надпіс, зроблены ўнучкай Я.Ф. Карскага Наталляй Яўхімаўнай Карскай: «Это книга сначала была у Евгения Евфимовича Карского, потом у Сергея Евфимовича, а теперь она переходит в ручки госпожи Наталии Евфимовны Карской». На тытульным лісце надпіс уладальніцы «Н. Карской 7 класс».

«Рум» (1976), «Перамена дат» (1969). Апошняму яшчэ большую каштоўнасць надае прозвішча мастака Барыса Заборава. Сёння гэта адзіны мастак, выхадзец з Беларусі, карціну якога «Аўтапартрэт з мадэллю» набыла знакамітая італьянская галерэя Уфіцы, гісторыя якой пачынаецца з XVI стагоддзя. У ёй знаходзіцца таксама карціна Марка Шагала – яшчэ аднаго нашага вядомага суайчынніка, якую мастак у 1976 годзе падарыў галерэі.

Узнёслыя і ўдзячныя словы пра ролю бібліятэкі ў сваім станаўленні як навукоўца напісаў доктар філалагічных навук А.К. Каўка: «Нацыянальнаму Храму Беларусі – выхаванец і ўдзячны за навуку аўтар» («Будам жыць!», 1998). Доктар філалагічных навук В.П. Рагойша: «Буду рады, калі гэтая кніжка хоць чым-небудзь дапаможа чытачам беларускага аддзела Бібліятэкі – 25.05.2012. Аўтар» («Тэорыя літаратуры ў тэрмінах», 2001).

Письменник А. Бутэвіч пакінуў такія пажаданні: «Спагадлівым супрацоўнікам беларускага аддзела – з вялікай-вялікай удзячнасцю за заўсёдны клопат, спрыянне і дапамогу. Хай не стамляецца Ваша душа рабіць добро! Шчыра – Анатоль Бутэвіч 15.6.2013 г.».

Надзвычай вялікай пашанай сярод калег карысталася заслужаны дзеяч культуры Беларусі член Саюза пісьменнікаў Беларусі Ніна Барысаўна Ватацы, якая працавала ў бібліятэцы з 1930 года. На працягу амаль чатырох дзесяцігоддзяў яна даследавала шляхі жыцця і творчасці М. Багдановіча, у 1964 годзе знайшла рукапісны зборнік яго вершаў, прычынілася да стварэння музея паэта. Яе прозвішча, а таксама артыкул аб продках паэта ўключаны ў энцыклапедыю «Максім Багдановіч» (2011). Да Н.Б. Ватацы з прапановай стаць кансультантам энцыклапедыі «Янка Купала» звяртаўся І.П. Шамякін (запрашальнае пісьмо захоўваецца ў фондзе навукова-даследчага аддзела кнігазнаўства), ёй пісьменнік адрасаваў таксама надпіс на выданні рамана «Зеніт»: «Ніне Барысаўне Ватацы – на добрую памяць з найлепшымі пажаданнямі і ўдзячнасцю. Іван Шамякін. 29.11.89 г.». А таксама Максім Танк: «Ніне

Барысаўне Ватацы – з любоўю, удзячнасцю за каштоўны ўклад у развіццё нашай літаратуры, з найлепшымі пажаданнямі. Максім Танк, Мінск 16/ХІ 1978 г.». Даніну павагі за падтрымку і дапамогу выказалі ў свой час галоўнаму бібліёграфу аддзела старадрукаў і рэдкіх кніг Валянціне Нічыпараўне Дышыневіч І. Чарота, В. Шматаў, С. Панізнік, Я. Саламевіч, Л. Аляксееў, С. Шушкевіч, Ю. Лабынцаў, А. Бембель і інш. Адам Мальдзіс пакінуў ёй надпісы на кнігах «Восень пасярод вясны», «Францыск Скарына як прыхільнік збліжэння і ўзаемаразумення людзей і народаў», «З літаратуразнаўчых вандраванняў».

Фонд калекцый выданняў з аўтографамі і надпісамі пастаянна папаўняецца. З ліку апошніх – «Кніга ўзнаўленняў» Алеся Разанава з надпісам «Ад чытача: чытачам і бібліятэкарам» і яго ж «Каб мелі шчасце ўваскрасаць і лётаць» з такім пажаданнем: «Так зычу: каб мелі шчасце ўваскрасаць і лётаць! Тым, хто чытае па-беларуску».

Яўгенія ГАЛІЕЎСКАЯ, Ніна КАСЛАВА,
супрацоўнікі аддзела абслугоўвання
спецыялізаванымі фондамі
Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

◀ Вялікай пашанай сярод калег і пісьменнікаў карысталася заслужаны дзеяч культуры Беларусі Ніна Ватацы. Кандрат Крапіва: «Ніне Барысаўне Ватацы. З вялікай падзякай. Кандрат Крапіва. 3.1.1964 г.»